

УДК 81-117:821.161.2

КОГНІТИВНИЙ СТИЛЬ МИКОЛИ БАЖАНА ТА ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЯ В ДІАХРОНІЇ

Жигоренко І.Ю., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри німецької філології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

У статті проаналізовано збірку творів Миколи Бажана засобами психолінгвістики. Визначено й описано особливості пізнавального стилю за критерієм «інтроверт – екстраверт», прослідковано зміни стилю в діахронії.

Ключові слова: Микола Бажан, когнітивний стиль, контекст, психолінгвістика, інтроверт, екстраверт.

В статье проанализирован сборник произведений Николая Бажана средствами психолингвистики. Определены и описаны особенности познавательного стиля по критерию «интроверт – экстраверт», прослежено изменение стиля в диахронии.

Ключевые слова: Николай Бажан, когнитивный стиль, контекст, психолингвистика, интроверт, экстраверт.

Zhigorenko I.Yu. THE COGNITIVE STYLE OF MYKOLA BAZHAN AND ITS TRANSFORMATION IN DIACHRONY

The article analyzes the collection of poetry by Mykola Bazhan by means of psycholinguistics. The features of the cognitive style were determined and described according to the introvert-extrovert criterion, the style change in diachrony was traced. A detailed analysis of modern Internet resources, where the works of an outstanding artist of the word era of socialism are placed, is given. Critically reviewed publications about the creative work and work activities of the poet, public figure and politician.

It was proposed to take into account the psychological characteristics of the author when analyzing a literary work. The presence of individual differences between people in the ways of knowing the world around is emphasized, indicated their decisive role in the regulation of intellectual activity. It has been found that the use of a realistic description in a literary work is inherent in people who are extroverted; abstract description associated with introverted personality.

Based on the analysis of 175 works by M. Bazhan, a continuous sampling technique, it was established that the first half of the creative path (the time of the so-called revolutionary romanticism, the Stalin period, war) is marked by features of mental extroversion when descriptions, events, objects, landscapes, natural elements descriptions dominated in contexts.

The second half of creativity (the writer began to engage in political and social activities, engaged in literary and scientific work) was marked by features of mental introversion, descriptions of the organic world (trees, animals, people) began to dominate in contexts, descriptions of frozen bodies began to appear forms, peace, no movement.

The categorization criterion “extraverted/introverted” considered in the paper is one of the numerous cognitive styles: field dependence; latitude of equivalence range; the breadth of the category; cognitive control flexibility; focused control; reflexivity; abstract conceptualization; cognitive complexity and others.

Key words: Mykola Bazhan, cognitive style, context, psycholinguistics, introvert, extrovert.

Читачам старшого покоління особистість Миколи Платоновича Бажана відома зі шкільних часів: поет, комуніст, патріот, інтернаціоналіст, віце-прем'єр уряду, член ЦК КПУ, академік, лауреат кількох премій, депутат, головний редактор Української радянської енциклопедії. Влада «щедро увінчала його всіма можливими посадами, відзнаками й нагородами» [1].

Сучасна молодь сприймає цю значну особистість крізь призму поодиноких Інтернет-публікацій із нагоди чергової ювілейної дати (на кшталт такої: «Завтра виповнюється сто років від дня народження Миколи Бажана – українського поета, державного та громадського діяча. Шлях до вершин маленький Миколка починав у

Кам'янці-Подільському...» [2]) або заради згадки про співпрацю з дружніми країнами: «Тепла земля Італії, змучена, як породілля / людям вручає радість, зрошену в лоні / щедротному», – написав Микола Бажан у вірші «Зустрічі», переливаючи в слова свій захват і свою вдячність цій «теплій землі». Про її «лоно щедротне», про мистецькі дива Італії він знав не тільки з книжок: із кінця 1950-х поет часто бував у країні Данте» [3].

Майорить ім'я М. Бажана й на новітніх сайтах, задля наповнення, у перегонах за кількістю відвідувань, як на проаналізованих нижче.

На сайті «Електронна бібліотека «Культура України» представлено 7 збірок М. Бажана (1927–1945 pp.) і подано стислу до-

відку про автора: український письменник, філософ, громадський діяч, перекладач, поет. Академік АН УРСР (з 1951 р.), заслужений діяч науки УРСР (із 1966 р.), заслужений діяч мистецтв Грузинської РСР (із 1964 р.), народний поет Узбекикої РСР [4].

На сайті «Клуб поезії» представлено велику кількість різноманітних творів автора, однак біографія відсутня [5].

На сайті «Поетичні майстерні» представлено всього 12 творів – 10 віршів («Масивні коні, п'яні коні», «Пильніше й глибше вдуматися в себе...», «На луг лягло благословіння снігу...», «Бійці виїжджали і коні іржали...», «Залізнякава ніч», «Папороть», «Любисток», «Будівлі», «Гімн Української РСР», «Гімн СРСР»), поема «Політ крізь бурю», стаття про Юрія Яновського «Майстер залізної троянди», тобто серед переліченого зібрання тільки 2–3 твори безперечно найкращих, визнаних критиками, перевірених часом. Довідка про автора цитує «Українську радянську енциклопедію» 1970-х рр., де у 22 рядках викладені відомості й про біографію, і про творчість, і про діяльність на славу вітчизни. Завершується довідка так: «Нагороджений 5 орденами Леніна, ін. орденами, медалями» [6].

Сучасна суперечлива, сумнівна, невідомо ким писана Інтернет-енциклопедія «Вікіпедія» більш правдиво й ненав'язливо нагадує, що Микола Платонович усе ж плідно попрацював на поетичній і науковій нивах. Тут знаходимо поіменованими 15 збірок віршів (1920–1978 рр.), 14 поем, 5 кіносценаріїв, відомості про роботу Миколи Платоновича на посаді головного редактора кількох енциклопедій і довідкових видань: «Української Радянської Енциклопедії» (з якої, до речі, запозичено на вищезгаданий сайт стислу довідку, скромно складену, мабуть, самим головним редактором), із 1959 по 1965 рр. під його керівництвом видано 17 томів, із 1977 по 1985 – іще 12 томів, із 1966 по 1968 видано «Історію українського мистецтва» в 6 томах (Державна премія УРСР, 1971 р.), у 1976–1977 рр. видано «Шевченківський словник», у 1951 Бажана обрано академіком АН УРСР. Значно довший, ніж на попередньому сайті, перелік нагород і відзнак завершується рядком «заслужений діяч науки Української РСР (1966)» [7].

Однак, крім вичерпних енциклопедичних даних, є й позитивні зрушення на шляху до покращення ставлення до біографії відомого українського поета та прозаїка. У 2018 р. у «Видавництві Старого Лева» побачило світ видання українського літературознавця, професора Віри Агеєвої «Візерунок на камені. Микола Бажан: життєпис (не)радян-

ського поета», за оцінками критиків – «найсерйозніша й наймасштабніша за останній час спроба «реабілітувати» Миколу Бажана, позбавити його іміджу хронічного соцреаліста, послідовного оспівувача Сталіна, через що поет нещодавно навіть був «вилетів» зі шкільного курсу літератури. І натомість утвердити його як одного з найкращих і найпотужніших авторів нашої поезії» [8].

Отже, ставлення до фігури Миколи Платоновича Бажана в сучасній Україні неоднозначне. Йому вдалося уникнути сталінських таборів, зберегти життя в полум'ї Другої світової, стати успішним за комуністичних часів кінця існування Радянського Союзу й за важких часів репресій. Поезія його пройшла перевірку часом і все ж залишається в перших рядках серед запитів в Інтернеті.

Книги про М. Бажана почали з'являтися ще за його життя, однак їх авторами були представники літературної галузі [9; 10], а роботи мали публіцистичний характер [11; 12; 13]. Біографічні дослідження Є. Адельгейма [14], З. Голубевої, С. Крижанівського [13], А. Тарасенкова [12] стали підґрунтям для напрацювань, здійснених у перший період вивчення постаті М. Бажана [15, с. 4–5].

Перші поезії Миколи Платоновича датовані 1919, 1923–1924 рр. й виразно позначені поетикою «панфутуризму» («Пурамарш», «Імобе з Галаму», «Про жито й кров»). Перша збірка творів під назвою «17-й патруль» видана в 1926 р. [16]. Назви перших збірок яскраво свідчать про тогочасну сферу вподобань поета-початківця, назви подальших творів також будуть відбивати біографію юнака та становлення політичного діяча.

Слід погодитися із сучасною російською дослідницею психологічного складника художнього твору О. Потьомкіною, що «слово – немовби сценарій того найближчого спілкування, у процесі якого воно народилося, а це спілкування – момент більш широкого спілкування тієї соціальної групи, до якої мовець належить. Для того, щоб зрозуміти цей сценарій, необхідно відновити всі ті складні соціальні взаємини, переломленням яких є те чи інше висловлення» [17, с. 334].

Читач, як і письменник, формується в певному соціальному оточенні, вибирає для власного використання певні тексти, які йому близькі й зрозумілі. Відповідно до особистісних психологічних характеристик накопичується життєвий досвід, створюється система цінностей, яка структурує авторський дискурс.

Згадана вище доктор психологічних наук О. Потьомкіна в роботі «Психологический

анализ рисунка и текста» [17, с. 336] пропонує сукупність прийомів створення літературно-художнього персонажа, котрий «оживає» на сторінках книги, трактувати як психологізм, і в область дослідження включати особливості психології автора, його творчу індивідуальність і її розвиток.

Ідея враховувати психологічні особливості автора в науці не нова. У середині минулого століття відомий швейцарський психоаналітик Карл Юнг також розділив авторів за особливостями їх художніх творів на дві принципово різні групи, які назвав екстраверти й інтроверти [18; 19].

Слідом за традиційною психологією, сучасні психолінгвісти намагалися розглядати автора з позицій теорії емоцій [20], відбулося відгалуження в бік психіатрії [21], розвернулося вивчення когнітивних стилів мислення [22].

Напрямок, що вивчає вплив емоцій, припускає наявність у людини певної системи, яка управляє відповідною програмою дій. Усе різноманіття емоцій зводиться до вміння швидко оцінити можливість або неможливість активно реагувати на події й діяти відповідно до ситуації [20].

Представники психолінгвістичної діагностики співвідносять мовні категорії (насамперед семантичні) із психіатричними. Вважається, що мовні сигнали, їх семантика (зміст) і модальність (відношення до них пацієнта) указують на проблеми особистості. Художній текст виступає семантичним об'єктом, очищеним від естетичного змісту мовним текстом [21].

Учені, що розробляють теорію когнітивних (пізнавальних) стилів, вбачають індивідуальні відмінності між людьми в способах пізнання навколишнього світу, визначають їхню роль у регуляції інтелектуальної діяльності. Напрямок видається продуктивним не тільки для психології, лінгвістики, але й для використання в процесі навчання [22].

Психолінгвісти, що продовжують опрацювання традиційних підходів, установили, що на рівні лексики автори, які найбільш об'єктивно описують дійсність, орієнтуючись на реалістичні здобутки, є екстравертами, а автори, які черпають натхнення у світі фантазій, уяви і внутрішніх, суб'єктивних переживань, – інтровертами. Їхні здобутки різні й обираються для читання різними людьми.

Дійсно, одні люди люблять світ фантазій, а інші – літературу реалістичну. Але бувають і змішування подій, коли поєднуються фантазії й реальність. Такі змішування доктор психології О. Потьомкіна пропонує аналізувати із застосуванням психологічних термінів «екстраверсія» й «інтроверсія» [17, с. 375].

Нагадаємо характеристики екстраверта й інтроверта. В екстраверта психічна енергія спрямована назовні, що вказує на деяку залежність екстраверта від зовнішнього світу. Тому для екстраверта важливо, щоб оточуючі звертали на нього увагу й сприймали його.

Інтроверт – це тип особистості, зосереджений більшою мірою на своєму внутрішньому світі й меншою мірою – на зовнішньому. Інтровертність – це здатність особистості настроюватися на сприйняття внутрішнього світу.

Одна із впливових американських фахівців з інтроверсії, доктор наук, дослідник, педагог, письменник і психотерапевт Марті Олсен Лейні у своїй книзі «Непереможний інтроверт» висловила так: «Інтровертність – це конструктивна, творча якість, яка виявляється в багатьох незалежних мислителів, чий внесок у людський розвиток збагатив світ» [18].

Отже, реалістичний опис – це доля людей екстравертованих, що прагнуть із максимальною об'єктивністю зобразити реальність. Абстрактний опис скоріше пов'язаний з інтровертованою особистістю, що прагне зобразити власні фантазії й уявлення.

Схема аналізу тексту, запропонована О. Потьомкіною, припускає формування вибірки контекстів на основі таких критеріїв:

- перерахування фактів, подій, предметів – розумовий екстраверт;
- опис органічного світу (дерев, тварин, людей) – розумовий інтроверт;
- опис пейзажів, природної стихії – сенсорний екстраверт;
- опис хворобливого стану організму, його органів – сенсорний інтроверт;
- опис візерунків, прикрас, квітів – емоційний екстраверт;
- прояв фантазії, уяви, метафоричність зображення, наявність художнього персонажа – емоційний інтроверт;
- опис руху – інтуїтивний екстраверт;
- опис застиглих форм, спокою, відсутність руху – інтуїтивний інтроверт.

Під час використання цієї схеми передбачається можливість установлення психотипу автора, а в разі наявності ознак декількох типів стає реальним виділення домінуючого типу [17, с. 376].

Проведене дослідження, результати якого пропонуються в цій публікації, було присвячене аналізу (за схемою О. Потьомкіної) збірки віршів М. Бажана (I том із чотиритомного видання 1984 р.), яка містила 175 творів, загальною кількістю 629 стронок [23].

Аналіз доробку М. Бажана методикою суцільної вибірки показав, що контексти

віршів мають переважно змішаний характер (екстравертованих творів зафіксовано 107, інтровертованих – 110), однак можна констатувати, що творам першої половини життя поета притаманні риси мисленнєвої екстравертованості. Автор багато уваги приділяє опису предметів, перерахуванню фактів (65 творів), типовим прикладом є рядки з твору «Данило Галицький»: «Літопису невелемовний звіт / Вкриває порох сени сотень літ. / Але під пилом цим горять слова, / Що їхня правда й дотепер жива. / Тоді, забравши пруссів у полон, / На них п'ятою наступив тевтон, / І підвелися башти кам'яні – / Твердині мечоносців на Двіні; / Закутий в сталь німецький лиходій / Сюди прийшов на учту і розбій, / І припечатав двінські береги / Печаттю смерті слід його ноги...» [23, с. 236].

Сенсорним екстравертом Микола Платонович був завжди, описи пейзажів і природної стихії трапилися майже у 90 творах протягом усього творчого життя. Типовими прикладами, якщо увесь його життєвий шлях умовно поділити на три основні частини, можуть бути такі.

Для початку творчості – твір «Папороть», 1926 р.: «Мов карб старий – цей місяць-білозір, / Мов сни старі – ці хмари білопінні. / І бачу я: в тривожному тремтінні / Поганська ніч лягла на чорний бір...».

Для середніх років – твір «Одного осіннього ранку» із циклу «Біля Спаської вежі» (1951 р.): «Десять років двадцять, певне, вже пройшло / Гіркої доли, вдової доли. / Відколи клала я узір на тло / Цієї рясно вишитої льолі. / Червоним шовком шила я її, / Щоб грала в барвах пишно-величавих, / Як цвіт вишень, мережила краї, / Весінній жар пустила по рукавах. <...> Узір думок, дівоцьких мрій свавілля / Я гаптувала шовком огняним / І в день свого нужденного весілля / Убогу хату розцвітила ним» [23, с. 355–356].

Для останніх років – твір «Ніч на Івана Купала» із циклу «Нічні концерти» (1980–1983 рр.): «...Фантомним сяйвом папороті листя / Займеться, й квітка страшно спалахне. / Це пристрасті чи присуду провістя? / Вдивись у нього й не питай мене. / Не відповім. Хилюсь. Мовчу. Вслухаюсь / У лемент флейт й тріпотіння струн, / І з себе чар зігнати намагаюсь, / Та чар владує мною, мов чаклун. / Хай розсвіте. Хай світанкове lento / Почую я й зрадію, бо збагну / Прадавньої замшілої легенди / Таку наївну й мудру таїну...» [23, с. 606–607].

Як зазначалося вище, творам першої половини життя поета притаманні риси мисленнєвої екстравертованості, а другої – мисленнєвої інтровертованості. Ти-

повим прикладом мисленнєвої інтуїтивної інтровертованості (опис застиглих форм, спокою, відсутності руху) є пронизливий вірш «Біля хати» із циклу «Сталінградський зошит» (1941–1945 рр.): «... Дим бушував на золотому полі, / Німотний дим. Великий степ горів. / Вона стояла в димнім ореолі, / Стара і мудра мати матерів. <...> Вона дивилась, нерухома й владна, / Ціну сльозам пізнавши за свій вік. / І тільки очі, мов криваві садна, / Сочились з-під роз'ятрених повік. <...> Ми прийдемо знов крізь бій, крізь дим пожеж, / Але з тобою простимось назавше. – / Ми, може, вмрем, а ти напевне вмреш. / На попіл хати рідної упавши» [23, с. 257–259].

Протягом усієї творчості вірші поета відрізнялися насиченою метафоричністю та завжди містили художнього персонажа, що також є ознакою мисленнєвої інтровертованості, наприклад, як у рядках вірша «Хай спечені уста я ще раз притулю» (1980 р.), де Микола Платонович зворушливо змальовує своє сприйняття минулого: «Хай спечені уста я ще раз притулю / До живодайного, як молодість, напою, / Настою споминів, і радості, й жалю, / Яким я жадібно зболілу душу гою...» [23, с. 594].

Або як у творі «Подзвін конвалії» (1983 р.), де звучать болісні передчуття наближення до кінця життєвого шляху: «Як плавно і чисто струмує арпеджіо / Цих білих, маленьких, розгойданих ноток! / Стеблин легко схилених ніжне мереживо, / Тремких порцелянових дзвоників дотик. <...> Прощання. Розстання. Зітхання конвалії. / Проліне й розтане. Невже це прощання / Для мене – остання духмяна печаль її, / Весінньої радості ласка остання?» [23, с. 602].

Вивчення збірки Миколи Платоновича Бажана засвідчило, що пізнавальний стиль, яким мислив поет, із художнього боку в цілому був незмінним, майже всі твори насичені метафоричністю, містять афоризми, мають художнього персонажа. Ці особливості поет зберіг упродовж усього життя.

Перша половина творчого шляху (час так званого революційного романтизму, сталінський період, війна) позначена рисами мисленнєвої екстравертованості, коли в контекстах переважали описи подій, переліки фактів, предметів, описи пейзажів, природної стихії.

Друга половина творчості (коли Микола Платонович почав включатися в політичну та суспільну діяльність, зайнявся літературно-науковою роботою) позначена рисами мисленнєвої інтровертованості, у контекстах стали переважати описи органічного світу (дерев, тварин, людей), описи хворобливого стану організму, органів, почали

з'являтися описи застиглих форм, спокою, відсутності руху.

Стиль – це свідчення деякої унікальності, виокремленості з безлічі інших людей, це той шарм, наявність якого беззастережно характеризує власника стилю (в одязі, манері поведінки, художній майстерності чи науковій творчості) як людину з високим рівнем розвитку образного мислення. Дійсно, знайти свій стиль і вміти його підтримувати – це свідчення таланту й особистої мужності, це завжди знак індивідуальності [22, с. 16].

Розглянутий у цій роботі (на прикладі аналізу творів М. Бажана) критерій категоризації «екстравертованість – інтровертованість» – тільки один із численного переліку, який пропонує сучасна психолінгвістика. Сьогодні в зарубіжній і вітчизняній літературі можна знайти опис близько двох десятків різних когнітивних стилів: 1) полезалежність/полenezалежність; 2) вузькість/широта діапазону еквівалентності; 3) вузькість/широта категорії; 4) ригідність/гнучкість пізнавального контролю; 5) толерантність/нетолерантність до нереалістичного досвіду; 6) фокусований/сканований контроль; 7) згладжування/загострення; 8) імпульсивність/рефлексивність; 9) конкретність/абстрактність концептуалізації; 10) когнітивна простота/складність [22, с. 44].

Перспективним видається порівняльний аналіз власних віршів М. Бажана з його перекладами німецьких поетів [24] – Й. Гете, Г. Гейне, Ф. Гельдерліна, Р. Рільке, П. Целана у психолінгвістичному руслі. Передбачається виявлення одного чи декількох із перерахованих когнітивних стилів і встановлення наявності рис стилю в перекладах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цалик С., Селегій П. Без канонів, або про що змовчали біографи Миколи Бажана з майбутньої книги «РОЛІТ

і його славетні мешканці». URL: https://dt.ua/SOCIETY/bez_kanoniv_abo_pro_scho_zmovchali_biografi_mikoli_bazhana_z_maybutnoyi_knigi_rolit_i_yogo_slavetni.html.

2. Будзей О. Микола Бажан і Кам'янець. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=30759>.

3. Панченко В. Український Гамлет в Італії. Микола Бажан. Контрасти слова. tyzhden.ua. URL: <http://tyzhden.ua/History/161406>.

4. Бажан Микола. Електронна бібліотека «Культура України». URL: <http://elibr.nplu.org/collection.html?id=193>.

5. Бажан Микола. Клуб поезії. URL: <http://www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=295&type=biogr>.

6. Поетичні майстерні. URL: <http://maysterni.com/user.php?id=2831&t=0>.

7. Бажан Николай Платонович. Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Бажан_Николай_Платонович.

8. Не радянський Бажан. Він любив красиво жити, здав друга та розкаювався за це, підтримував репресованих. ТЕКСТИ.ORG.UA. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/84862/Ne_radanskyj_Bazhan_Vin_lubyv_krasivo_zhyty.

9. Костенко Н. Микола Бажан. Життя. Творчість. Особливості віршові стики. К.: Київ, 2004. 380 с.

10. Майстер карбованого слова: статті до шістдесятиріччя з дня народження Миколи Бажана. К.: Рад. письменник, 1964. 244 с.

11. Про Миколу Бажана: літературно-критичні статті, есе / упоряд. П. Моргаєнко. К.: Радянський письменник, 1984. 335 с.

12. Тарасенков А. Микола Бажан. М.: Сов. писатель, 1950. 73 с.

13. Крижанівський С. Микола Бажан. Критико-біографічний нарис. К.: Рад. письменник, 1954. 107 с.

14. Адельгейм Є. Микола Бажан. К.: Дніпро, 1974. 251 с.

15. Теличко А. Громадсько-політична та науково-організаційна діяльність Миколи Бажана: дис... к. істор. н., спец. 07.00.01 – історія України. Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. 20 с.

16. Кудрявцева О. Бажан Микола Платонович. 110 років від дня народження. URL: <https://www.slideshare.net/olgakudriavtseva7/bazan-mikola>.

17. Потемкина О., Потемкина Е. Психологический анализ рисунка и текста. СПб.: Речь, 2006. 524 с.

18. Интроверт. Психология человека. URL: <https://psichel.ru/introvert/>.

19. Юнг К. Психологические типы / пер. с нем. М.: «Университетская книга», ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1998. 720 с.

20. Симонов П. Эмоциональный мозг. М.: Наука, 1981. 214 с.

21. Белянин В. Основы психолінгвістической диагностики. (Модели мира в литературе). М.: Тривола, 2000. 248 с.

22. Холодная М. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд. СПб.: Питер, 2004. 384 с.

23. Бажан М. Твори в чотирьох томах, 1923–1983. Т. 1. К.: Дніпро, 1984. 637 с.

24. Бажан М. Твори в чотирьох томах, 1984–1985. К.: Дніпро. Том 2. Переклади. 582 с.